

הפנקס פתוח

השר דוד צבי פנקס, פעילותו, דרכו הפוליטית ופרשת ההתנקשות בחייו

אילה שקלאר

פתיחה: 'השריקה המתוקה של הפצצה'¹

במהלך שנת תשס"ח יצא לאור ספרה של חוקרת הספרות נורית גרץ, רעייתו של עמוס קינן, על דעת עצמו: ארבעה פרקי חיים של עמוס קינן. הספר מתאר פרשיות בחייו של קינן משנות החמישים והשישים, שתוארו מתוך שילוב של עובדות (ראיונות פרטיים ומקורות ארכיוניים) ותיאורים ספרותיים-בדיוניים פרי עטה של גרץ. הספר עוסק בהרחבה בפרשת ההתנקשות של עמוס קינן ושאלתיאל בן-יאיר בשר דוד צבי פנקס בחודש יוני 1952. לראשונה מופיעה בו כמעט-הודאה של קינן במעשה, 65 שנים לאחריו:

- תגיד, מדוע בעצם אתה מסתיר? הרי ב'זאת והב בסופה'² יש תיאור מדויק של הפצצה הזאת, הרי ברור שאתם הנחתם אותה.
- אם ברור לך אז בסדר, אז אולי סוף סוף כבר תניחי לי.
- אבל אני רוצה בכל זאת לשאול אותך: היה לך טור שכל הארץ קראה והייתה לו השפעה עצומה, למה היית צריך להשתמש בנשק אחר? הרי יכולת להשפיע דרך הטור שלך?
- מי אמר לך שהשתמשתי בנשק אחר?

* מאמר זה מבוסס על עבודת גמר בחוג ללימודי ארץ ישראל באוניברסיטת חיפה, בהנחייתו של פרופ' מוטי גולני.

1 'מחפש את הדלת שתיקח / אותך אל לוע התותח / אתה מתגעגע / אתה כל כך מתגעגע לשריקה / המתוקה של הפצצה // אז היו המלחמות יפות / הקוצים היו קוצים והשוחות היו שוחות / האויב הסתכל לך בעיניים // אתה מועך סיגריה ומקשיב לסירנות / כבר שלושה ימים / הם מחפשים אותך בעיר', מתוך: 'כשהקוצים היו קוצים' מאת רונה קינן, בתו של עמוס קינן, שירים לישראל (אלבום שהקדישה לאביה), 2009.

2 את שם הספר ואת והב בסופה לקח עמוס קינן מספר במדבר כא יד: 'על כן יאמר בספר מלחמת ה' את זהב בסופה ואת הנחלים ארנון'.

- ברור שהשתמשתי. ולא חשבת שאולי המלחמה כבר נגמרה בעצם, שזו כבר תקופה אחרת?
- אני לא ראיתי בזה תקופה יותר טובה.
- אז אם כן, אם עשית מעשה, עשית בעצם פעולה כדי לשנות דברים והאמנת בזה, מדוע לא עמדת מאחורי זה ואמרת: 'אני עשיתי את זה כיוון שכך וכך'?
- מי אמר לך שעשית?
- ברור שעשית. עכשיו תגיד לי, היית איש מחתרת מנוסה [...] אז איך יכולת ללכת לשים פצצה בדיוק יום אחרי שזרקת פצצה באותו מקום? לא חשבת שתהיה שמירה על המקום הזה אחרי שניסית פעם אחת?
- גם אם באמת הייתי זורק לא הייתי חושב. הרי לא דיברו על זה, לא היה שום דבר ברדיו. יכולתי לחשוב שלא מצאו אותה.
- ובאמת כך חשבת?
- יכול להיות.
- ובאמת יעקב חירותי נתן לך את חומר הנפץ?
- יכול להיות.³

עמוס קינן נפטר כשנה לאחר פרסום הספר. לאחר פטירתו, בזמן ההספדים שספדו לו חבריו ומכריו, נשמעו הדים רבים לפרשת ההתנקשות ההיא. אורי אבנרי כתב אז במעריב: 'בעת פרשת הנחת הפצצות בביתו של השר דוד צבי פנקס, אני ידעתי מלכתחילה שהוא עשה את זה. הוא מעולם לא הסתיר זאת ממני'.⁴ בריאיון בגלי צה"ל לאחר פטירתו של קינן אמרו חיים חפר ובוטז עברון לטלי ליפקין-שחק:

חפר: הוא פנה אלי בזמנו ואמר שהוא הולך לשים חומר נפץ אצל פנקס שהיה שר התחבורה הדתי, ונתן איזה גזרות שפשוט הרסו את המורל. ואז הוא פנה אלי ושאל אותי אם אני יכול להביא חומר נפץ. שאלתי אותו: למה אני? הוא אמר: יש לך חברים במחצבות...
ליפקין: כלומר, אתה יכול להעיד שאכן המעשה שהיה כך אמנם היה.
חפר: ודאי, נו מה...⁵

למרות זאת, בפסק הדין של בית המשפט המחוזי בתל אביב, שפורסם בכ"ד באלול

3 עמוס קינן בריאיון פרטי לנורית גרץ, 2002, בתוך: נורית גרץ, על דעת עצמו: ארבעה פרקי חיים של עמוס קינן, עם עובד, תל אביב תשס"ח, עמ' 321.

4 אורי אבנרי, 'עמוס קינן הסתלק, כמו התרבות שהייתה וגוועה', NRG (מעריב), 5.8.2009.

5 'מה בווער' בהגשת טלי ליפקין-שחק, גלי צה"ל, 5.8.2009.

תשי"ב (14.9.1952), קבע השופט זאב צלטנר: 'אין לי ספק כלשהו ששני הנאשמים' [דיברו] את האמת', וש'אין להאמין לשני השוטרים שירצקי ושפריצר'.⁷ ובעקבות ערעור זוכו הנאשמים בפסק הדין של בית המשפט העליון של השופטים אגרנט, הלוי וזוסמן ב"א בניסן תשי"ג (27.3.1953) 'כיוון שהתביעה לא הוכיחה את אשמתם ללא ספק המתקבל על הדעת'. לאחר פטירתו זכתה דמותו של עמוס קינן לסיקור נרחב בעיתונות הכתובה והמשודרת, אגב התעלמות ניכרת מן הצעד שבחר קינן לנקוט בעימות ההוא.⁸

מי היה השר פנקס, ומדוע ביקשו קינן ובן-יאיר להתנקש בחייו? מדוע נפל דווקא הוא קרבן להתנקשות הפוליטית הראשונה בתולדות מדינת ישראל? וכיצד נגזרה שתיקה ארוכת שנים על פרשה שזוכו בה שני הנאשמים, בעוד רבים ידעו כבר אז על השתתפותם במעשה? מאמר זה מבקש לספק זוויות הסתכלות חדשות על פרשה זו, שטרם נחקרה לעומק, ושביכולתה לשפוך אור על יחסי דתיים וחילונים במעבר מיישוב למדינה.

א. 'ממניחי היסודות'

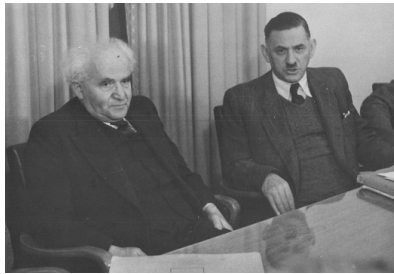
ד.צ. פנקס ז"ל נמנה עם הדמויות הגדולות, הראשונות והראשוניות, שסללו דרכים אל חיינו החדשים, הממלכתיים הפרלמנטאריים. הוא ייכנס להיסטוריה של מדינת ישראל כאחד ממניחי היסוד, ממעצבי הדמות.⁹

דוד צבי פנקס נולד בשנת תרנ"ו (1895) בעיר שופרון בהונגריה, וכשהיה בן שמונה עברה משפחתו לווינה. משפחתו בת אחד עשר הילדים חינכה אותו לצינונות, להבדיל

- 6 עמוס קינן ושאליתאל בן-יאיר, שהכחישו את מעורבותם במעשה.
- 7 אשר אילני, התנקשויות פוליטיות בארץ ישראל, כרמל, ירושלים תשס"ד, עמ' 78-79.
- 8 מעט ממה שדווח בתקשורת בימים שלאחר פטירתו של קינן: העיתונאית אריאנה מלמד נפרדה במאמר אינטרנטי, 5.8.2009: 'אנחנו קרובים מתמיד להקצנה הדתית [...] אבל החברה הזאת אינה אוהבת נביאי זעם [...] כך שאולי לעולם לא נכיר באמת בחשיבות חלקו בתרבות הזאת [...] מת לנו אחד מאבותיה המייסדים של הישראליות', <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3757306,00.html> (אוחזר ב-5.8.2009). בריאיון **הארץ** אמר אורי אבנרי: 'אני רוצה לזכור אותו במלוא זוהרו, בימים שבהם הוא שם את הפצצה בביתו של השר דוד צבי פנקס במחאה על כך שכשר התחבורה אסר את התנועה בשבת בארץ'. בגלי צה"ל שאלה טלי ליפקין-שחק את שני מרואייניה על ההתנקשות, אך בסיום קבעה: 'בכל זאת כדאי להישאר בתרומה שלו לתרבות הישראלית, בשימוש המזהיר שלו במילים', 'מה בוער', גלי צה"ל, 5.8.2009.
- 9 מתוך הספד של א' הלוי בהדור, 16.8.1952, ראו בתוך: השר רבי דוד צבי פנקס ז"ל: שנתיים לפטירתו, המרכז הארצי של הסתדרות המזרחי בישראל, תל אביב תשי"ד, עמ' נ"ט.

מסביבתה החרדית. הוא קיבל חינוך תורני בישיבת פרשבורג ולמד גם בגימנסיה של וינה. לאחר מכן פנה ללימודי משפטים באוניברסיטת וינה. במקביל ללימודי המשפטים שימש חבר הנהלה של הסטודנטים הדתיים בווינה. לאחר סיום לימודיו עבד בבנק פרטי שייסד אביו, והמשיך בפעילותו התנועתית: בשנת תרפ"ב התמנה לנשיא צעירי 'המזרחי' בווינה וייצג אותם כציר בוועידות העולמיות של 'המזרחי'. בשנת תרפ"ה, כשהיה בן שלושים, עלה לארץ ישראל והתמנה למנהל בנק המזרחי בתל אביב, בתפקיד זה כיהן עד שנת תשי"ט.

בתקופת המנדט שימש פנקס הנציג הדתי היחיד בעיריית תל אביב, וכיהן בתפקיד הממונה על תיק החינוך, בתפקיד יושב ראש 'חברה קדישא' בעיר ובתפקיד יושב ראש בית הכנסת הגדול. חוקת השבת של תל אביב משנת תרצ"ז נחקקה בהשפעתו; פנקס פעל נמרצות להשגתה, לאכיפתה¹⁰ ולחקיקתם של עוד חוקי עזר דתיים משום שראה בתל אביב עיר שתהיה מעין 'תחנת ניסיונות רוחנית' ליישובים אחרים בארץ.¹¹ במכתבו לראש העירייה ישראל רוקח קבל על עבודת הנמל בשבת: 'מיותר לציין שאני רואה בשמירת שבת לא רק שמירה על חוקי העזר של העירייה, כי אם שמירה על עצם קיומנו כעם ישראל המקיים תורת ישראל במדינת ישראל'.¹²

פנקס ובן גוריון בישיבת ועדת הביטחון, 1948.
צילום: ר' ויסנשטיין. באדיבות ארכיון המדינה

בעת היותו יושב ראש בית הכנסת הגדול של תל אביב שקד פנקס על חידוש מנהגי ישראל הפומביים על ידי מנהגים שטבע הוא עצמו, כמו תהלוכת ילדים בחנוכה

10 מכתבי חבר העירייה ד"צ פנקס בנושא חוק השבת 1936-1949, ארכיון המדינה (להלן: א"מ) פ-3073/14.

11 השר רבי דוד צבי פנקס ז"ל, עמ' ע"ג-ע"ה.

12 פנקס לרוקח מיום 'חשוון תש"י, א"מ 3079/1. המכתב נכתב בתקופה שפנקס כיהן כחבר כנסת ועדיין היה מעורב בעניינים כגון אלה. כך גם קובלנתו על פתיחת חנויות ביפו בשבת.

ברחבי העיר, מסורת קריאת מגילת אסתר בבית הכנסת הגדול ברוב עם ושידור הסליחות מבית הכנסת הגדול ברדיו לטובת חיילים ויושבי חו"ל.¹³ החל בשנת תש"ז, בצל מאורעות השואה, הנהיג את מנהג שירת 'אני מאמין' לאחר תפילת 'כל נדרי' בבית הכנסת. במנהגים שטבע בלטו במיוחד תפילות חג העצמאות בבית הכנסת הגדול בתל אביב. ההשראה לקיומן של התפילות נשאבה מהאירוע שהתרחש בבית הכנסת בליל כ"ט בנובמבר, כשבשעה 1:30 ביקש פנקס לפתוח את דלתות בית הכנסת ולהדליק את האור ובתוך דקות אחדות נמלא בית הכנסת באנשים ובתפילות הודיה, ואף נאמרה תפילת 'מי שברך' לאומות שהצביעו בעד ההחלטה להקים מדינה יהודית.¹⁴ בשנת תש"ו יום פנקס את הוצאתו לאור של כתב העת **בית הכנסת: גליונות בית הכנסת הגדול בתל אביב** ועסק גם בעריכתו. בגליונות אלו הובאו מאמרים על תפקידו של בית הכנסת מתוך התייחסויות לסוגיות אקטואליות הקשורות בו, מאמרים על משמעות הימים, התפילות וכן מאמרים בנושאי התגשמות חזון הקמת המדינה כ'אתחלתא דגאולה'.¹⁵ לא אחת נשמעה ביקורת כלפי 'האפורופסות' הנרחבת מדי של פנקס על ענייני הדת בעירייה, דווקא מצד גורמים דתיים וחרדיים, שהאשימו אותו בתפיסת כל 'הכיסאות במוסדות העיר'. הם טענו שבפועל לא הביא לידי שינוי אלא ל'זלזול קודש ישראל ע"י העירייה ושאר המוסדות' משום שעסק רק ב'פטוטים' ולא במעשים.¹⁶

בשנת תש"ז הצטרף דוד צבי פנקס להנהלת הוועד הלאומי, והשתתף בהכנות המעשיות לקראת מדינה וכן פעל למען אופייה הדתי של המדינה שתקום. בעשייתו למען ענייני הדת בשם הוועד היו ניסיונו למנוע חילול שבת במשחקי הספורט במקוה ישראל,¹⁷ המשך פעילות הוועד הלאומי יחד עם המועצה למען השבת,

13 מנהג זה נימק פנקס בדברים שכתב בגיליון **בית הכנסת: בידינו הוא ליצור "עת רצון"** ואומנם כן עושים אנו בבואנו אל בית הכנסת הגדול בתל-אביב בהמונינו להתפלל בליל סליחות. משתפים אנו בתפילותינו את האלפים והרבבות אשר קול תפילתנו המועבר מעל גלי האתר מגיע אליהם'. מאמר המערכת, **בית הכנסת: גליונות בית הכנסת הגדול בתל אביב**, י"ז (תשרי תש"ח).

14 'רוזנסון, 'בשעה 1:30 בלילה נפתחו דלתות בית הכנסת', **מקור ראשון**, מוסף שבת, 16.4.2010.

15 ר' גפני, "בית הכנסת שבכתב": על כתב העת של בית הכנסת הגדול בתל-אביב, בית הכנסת תש"ו-תש"ח, **קשר**, 39 (סתיו 2009), עמ' 135-148.

16 איגרת לקראת הבחירות שפורסמה מטעם 'קבוצת יהודים חרדים', 1949, א"מ פ-3073/3.

17 א"מ גל-6954/17.

מניעת תחבורה ציבורית של מוניות, רכבות¹⁸ ואוטובוסים בשבת,¹⁹ הענקת מזון כשר בבתי חולים,²⁰ וידוא הכשרות במטבחי בתי הסוהר, עידוד ארגון 'בתי האוכל הכשרים'²¹ ועוד. לפעילותו של הוועד הלאומי ייחס חשיבות הן במישור המדיני-ציבורי-דמוקרטי, הן במישור הדתי והן בחיבור ביניהם. פנקס היה גם הממונה על עבודת הוועדה ל'חיסול ענייני הוועד הלאומי' בתקופת המעבר מיישוב למדינה,²² וכן היה מעורב בניסיונות לאחד את המחנה הלאומי ולהשיב אליו את אנשי המחנות הפורשות.²³ החל בתקופת מלחמת העצמאות שימש פנקס חבר מועצת העם, יושב ראש ועדת הביטחון ובהמשך יושב ראש ועדת הוועדות (המקבילה לוועדת הכנסת). בשנת 1959 מונה לתפקיד סגן ראש עיריית תל אביב.

פנקס השתתף בדיונים על מגילת העצמאות, והיה מעורב בדיונים הרבים בין הדתיים והחילונים אם להזכיר את שם ה' במגילה אם לא ובניסוח שהתקבל לבסוף: 'מתוך ביטחון בצור ישראל'. את בחירת הניסוח הזה נימק פנקס כ'ביטוי נאמן לדעת רוב עם ישראל [...] סברנו וקיבלנו את הנוסח הזה מתוך הנחה, שהוא יאחד את כולנו בלי שמישהו יסתייג'.²⁴ הוא היה אחראי להצעת החוק שבכל מסמכי הממשלה יופיע התאריך העברי, ולידו בסוגריים התאריך הלועזי.²⁵ בן-ציון דינור, לימים שר החינוך וחבר בוועדת הסמלים, העיד שפנקס ראה חשיבות רבה במשמעותו של כל סמל.²⁶ בשל מילוי תפקידים אלו זכה להערכה מיוחדת מראש הממשלה דוד בן-גוריון:

לא הייתי מקורב אל פנקס כל זמן שעשה רק בשליחות מפלגתו, אולם מזמן שהחל למלא שליחות לאומית עמדתי אתו בקשרים אמיצים ועבדתי אתו עד

- 18 פנקס לרמז מיום א' באלול תש"ח, א"מ פ-3073/14.
- 19 מכתבים לרב פרנק ולרב אוסטרובסקי למען פעילותם בוועד הלאומי בעניין איסור תחבורה ציבורית בשבת מיום 24.12.1944. א"מ פ-3073/14, עוד לפני שהיה פנקס חבר בוועד.
- 20 פנקס לשר שפירא, הממשלה הזמנית, מיום י"ב בתמוז תש"ח, א"מ פ-3077/14.
- 21 א"מ פ-3077/14, פ-3079/1.
- 22 מ' אטיאש, 'מראשי הוועד הלאומי', השר רבי דוד צבי פנקס ז"ל, עמ' ע"ז.
- 23 ערב הקמת המדינה, בשנת 1947, יום פנקס עם משה שפירא ועם הרב מימון שיחות הידברות של משה ומתן בין מפא"י וראשי היישוב ובין אנשי האצ"ל. השיחות, שבראשן עמדו דוד רמז וממפא"י ומנחם בגין מהאצ"ל, נערכו בביתו של פנקס. חגי סגל, רק לא מלחמת אחים, ראובן מס, ירושלים תשס"ט, עמ' 203-204.
- 24 זרח ורהפטיג, חוקה לישראל: דת ומדינה, מסיילות, ירושלים תשמ"ח.
- 25 פנקס למר' ודק מיום ג' בסיוון תש"ח, א"מ פ-3077/10.
- 26 בן-ציון דינור, 'איש המדינה', בתוך: המרכז הארצי של הסתדרות המזרחי בישראל, השר רבי דוד צבי פנקס ז"ל, עמ' כ"ד.

יומו האחרון [...] הביטחון עמד אצלו בראש. מאז למדתי להוקיר ולכבד את האיש הזה [...] פנקס היה מקובל כאיש הימין וכאיש המזרחי, אבל בשטח הביטחון ראיתי בו רק הפטריוט הנאמן, שכוונתו רק להגביר ולקדם אפשרויות הניצחון. וכוונה זו האפילה אצלו על כל הפניות והניגודים שהתגלו מזמן לזמן בתוך הועדה.²⁷

עם קום המדינה הציע ראש הממשלה שפנקס ישמש ציר ישראל בהונגריה,²⁸ אך הרעיון נדחה ופנקס המשיך בתפקיד חבר כנסת גם בכנסת הראשונה, אך לא כחבר ממשלה. לקראת כינון הכנסת הראשונה יזם פנקס את הקמת 'החזית הדתית המאוחדת' של כל המפלגות הדתיות, ולחם למען שמירת שלמותה לאורך ימי הכנסת הראשונה למרות הקושי שהיה כרוך בכך: 'אני יושב על תיבת עקרבים',²⁹ כך תיאר אותה. בתפקיד יושב ראש ועדת הכספים בכנסת זו הרבו העיתונאים לציין את הסבריו הכלכליים הנהירים.³⁰ פנקס הוא שהגיש לכנסת את תקציב המדינה הראשון, שהיה קרוב למאה מיליון לירות.³¹ במהלך תפקיד זה התבטא פעמים רבות נגד המדיניות הסוציאליסטית של הממשלה, וטען שבכך היא מונעת מיהודים תושבי מדינות הרווחה מהמעמד הבינוני לעלות ארצה.³²

במשאל שנערך בין העיתונאים הפרלמנטריים בסוף המושב הראשון של האספה המחוקקת נאמר כי פנקס הוא 'פרלמנטר מספר אחד' מכל מאה ועשרים חברי הכנסת, בשל ה'נימוס וכוח השכנוע' שלו.³³ יעקב ג'יימס רוזנטל, הכתב המדיני של הארץ, תיאר אותו: 'איש המקפיד בלבושו, תל-אביבי מובהק ואוהב חיים, שסגנון דיבורו דידקטי, בעל חכמה יהודית, שנינות וינאית ודייקנות פרוסית - משולבות זו בזו'.³⁴ אייזיק רמבה, עיתונאי הבוקר, תיאר אותו בהשוואה לחבר הכנסת ורהפטיג כנציג החזית הדתית:

27 שם, עמ' י"ג.

28 דבר, 24.7.1948.

29 מצוטט מפי יוחנן בדר, בתוך: משה אונא, בדרכים נפרדות: המפלגות הדתיות בישראל, בחינת דרכן ערב הקמת המדינה ובכנסת הראשונה והשנייה, יד שפירא, אלון שבות 1983, עמ' 164.

30 יעקב רוזנטל, 'דרכו הפרלמנטרית', בתוך: השר רבי דוד צבי פנקס ז"ל, עמ' ס"ו.

31 פנקס, שאלות ותשובות על הכנסת והחזית הדתית, מיום ח' בחשוון תש"י, א"מ פ-11/3074.

32 הצופה, כ"ט באלול תש"י.

33 ידיעות אחרונות, י"ג בחשוון תשי"א.

34 מצוטט בתוך: תום שגב, 1949 - הישראלים הראשונים, דומינו, תל אביב 1984, עמ' 206. על פי ריאיון אישי, 21.10.1982.

בתור נציג כלפי חוץ [...] לא רק משום שהוא מצוחצח בחיצוניותו [...] אלא שהוא בהיר יותר, ששפתו מלוטשת יותר והוא אלגנטי ביחסו עם אנשים [...] הוא דירקטי, קליפתי קלה, קל להגיע לתוך ולכן הוא עושה רושם יותר טוב על הבריות [...] אדם אלגנטי גם בחיצוניותו, אירופאי, ואל יהא הדבר קל בעיניכם [...] כשאנו שלמים במדינה משלנו והטכס החיצוני, הצרימונאל (Ceremonial), הוא חלק בלתי־נפרד של חיינו המדיניים והחברתיים [...] הלעג לצחצוח החיצוני היה בשעתו מן האופנה במפלגה הסוציאליסטית. עתה, ברוך השם, נשתנו הזמנים [...] גם בדיבורו מר פנקס הוא אלגנטי, הוא נחשב לאחד מדוברי עברית המשובחים בכנסת.³⁵

המחאה נגד החקיקה הדתית בחודשים שקדמו להתנקשות, דמותו של פנקס למטה משמאל. על המשמר, 9 במאי 1952. כל הזכויות שמורות לארכיון השומר הצעיר יד יערי

ב. פוליטיקה של משברים

המשבר הממשלתי הראשון שפנקס היה מעורב בו התרחש בעקבות פרשת 'אלטלנה'. פנקס לא היה אז חבר בממשלה הזמנית, אך הוא שיזם איסוף חתימות של חברי מועצת המדינה הזמנית כדי לכנס דיון דחוף של המועצה.³⁶ בישיבה זו התבקש בן־גוריון לחשוף רבים מפרטי המשא ומתן שהתקיים בין ההגנה ובין האצ"ל לפני החלטת הממשלה לבצע את הפתיחה באש על אנשי האצ"ל ששהו על אניית הנשק. פנקס הציג לשרי

35 אייזיק רמבה, 'זמחה', הבקר, ערב ראש השנה תשי"א.

36 אורי ברנר, אלטלנה - מחקר מדיני וצבאי, מכון טכניון, הקיבוץ המאוחד תשל"ח, עמ' 262.

הממשלה לא פחות משתים עשרה שאלות על הפרשה.³⁷ השרים הדתיים פישמן מימון ושפירא התפטרו מן הממשלה, ועל חזרתם אליה הודיעו רק לאחר ההחלטה להרחיב את ועדת החקירה ולשחרר רבים מן האסירים. ואילו פנקס המשיך, כמעט לבדו לאורך כל הדיונים בפרשה, להתנגד למדיניות הממשלה³⁸ ולמחות על הגדרת מעשה האצ"ל כמעשה של מרידה בה.³⁹

פנקס הוביל רבים מן העימותים שנתגלעו סביב 'פרשנותו' להסכם ה'סטטוס-קוו' בשנות המדינה הראשונות: כשרות המטבחים הציבוריים ויבוא בשר כשר,⁴⁰ שמירת השבת בפרהסיה הציבורית⁴¹ ובייחוד המאבק על החינוך הדתי לילדי העולים במחנות ובמעברות. לאחר יותר משנה שהתנהל בה מאבק פוליטי עקב נגד החינוך החילוני הכפוי שניתן לילדי העולים במחנות העולים, העלה חבר הכנסת פנקס, החל בנובמבר 1949, כמה וכמה שאילתות בוועדת החינוך של הכנסת, שהופנו למנהל מחלקת החינוך ב'יהודה. השאילתה שעוררה לראשונה הדים בתקשורת היתה זו שהעלה פנקס בוועדה בח' בטבת תש"י. הוא השמיע בה האשמות חריפות נגד מדיניות החינוך במחנות העולים וניכר כי הן נוסחו במטרה לעורר הדים:

הפעולה אשר נעשת במחנות העולים, אם נציינה בציון הקל ביותר, אפשר לציינה ככפייה מצפונית ואינקוויזיציה נגד דת ישראל [...] פעולתו של מר נחום לוין ועוזריו היא רצח תרבותי ודתי שאם הדבר לא ייפסק היום, תתפורר הקואליציה אשר נקראת מדינת ישראל. אני מייצג כרגע את החזית הדתית ואומר כי נצא במלחמת אזרחים, בדמים ממש אם הדבר לא ייפסק מיד [...] אני שואל: האם המחנות הם מחוץ למדינת ישראל? האם מיישחו נתן לשר החינוך את הרשות למסור את חינוכם של עשרות אלפי ילדים לאדם העוסק בהשמדת דת ישראל [...] לדבר זה היה ביטוי בפתגם לטיני

37 שם, עמ' 271.

38 'אני לכשעצמי לא מצאתי הצדקה לשפיכת דם של כעשרים יהודים ע"י כוחות המזוינים של המדינה לפי הוראות הממשלה, אבל אם רוב חברי מועצת המדינה קבלו על עצמם בהצבעתם יחד עם הממשלה אחריות למעשה זה הרי יש בזה סיום הפרשה הזו. בכל זאת מוצא אני לי לחובה להעיר שהשימוש המהיר בנשק המכוון כלפי פנים, כלפי אזרחי המדינה מסוכן הוא מבחינות רבות [...] אני מוצא שאין לבזוז את הכדורים שברשותנו ושתפקידם לפגוש את האויב הפולש לארצנו נגד מתמרדים מדוכאים ונגד מפגינים לכבוד השבת, ולא לשלחם בלי היסוס רב אל תוך ליבותיהם של אזרחי המדינה'. (פנקס אל חברי הממשלה וחברי מועצת המדינה, 'צדק צדק תרדוף' [23/6/1948], א"מ פ-3077/14).

39 ברנר, אלטלנה, עמ' 276, 322.

40 פנקס לשר שפירא מיום 19.7.1948, הארכיון הציוני המרכזי, J1-7105.

41 פנקס ל'ברית השבת' מיום 27.1.1949, א"מ פ-3073/14.

מיוחד: 'מי שהשלטון בידו הוא גם הקובע את הדת של הנשלטים על ידו', המלך קובע לאיזו דת שייכים נתיניו [...] אני מבקש להקים ועדת חקירה ואני רוצה להביא בפניה את כל העובדות [ההדגשות שלי, א"ש].⁴²

בהמשך, הובילו התבטאויותיו החריפות להקמתה של ועדת פרומקין לחקר החינוך במחנות העולים. פנקס הוזמן להעיד לפני הוועדה, ואת מילותיו הקשות ציינו חברי הוועדה כאחד הגורמים להתלקחות הסערה.⁴³

בדיוני החזית הדתית בתקופה שקדמה לפירוק הממשלה הראשונה הוביל פנקס את המהלך שהביא לידי משבר ולידי פרישת החזית הדתית מהממשלה. הוא הרבה להציג לחברי החזית הדתית את העוול הכלכלי שיצר שלטון מפא"י, לתפיסתו האנטי־סוציאליסטית, ובעוד חברים רבים בחזית הדתית התנגדו לפירוקה על רקע כלכלי, עמדתו הנחרצת היא שהובילה בסופו של דבר לפרישה. הוא האמין שבהתעקשותו זו הוא יגאל את המדינה מ'דיקטטורה מפא"י' סוציאליסטית:

לדעתי עשינו שירות גדול ורב למדינה. העלנו מדיקטטורה. המדינה במצב קשה עד מאוד, והמדינה תרד תהומה אם תמשך שיטת הכלכלה המפא"ית. בבחירות הבאות לא יהיו צירים לא פועליים בכנסת, אלא לאופוזיציה ימנית לגמרי.⁴⁴

בן־גוריון ראה בפנקס את האשם המרכזי בפירוק הממשלה, וטען כי פרישתו נבעה רק ממחלוקות כלכליות ומאכזבה אישית על שלא מונה לשר התעשייה והמסחר כפי שהוצע באחד ההסכמים הקואליציוניים.⁴⁵ פנקס נזעק וכתב לבן־גוריון מכתבים נזעמים, ובהם הבהיר כי פרישתו נבעה הן ממחלוקת בעניין מדיניות הקיצוב, הן מאכזבה קשה של החזית הדתית כולה ממדיניותה של הממשלה בנוגע לחינוך לילדי העולים,⁴⁶ והסתמך על מסמכים (התכתבויות וסיכומי ישיבות) שהוכיחו שלאורך כל תקופת המשבר שני המניעים האלה, הכלכלי והעקרוני־חינוכי־דתי, פעלו יחד.⁴⁷ הוא גם ביקש לתקן את ההאשמה האישית וכתב: 'כי כאזרח המדינה חשוב לי שראש הממשלה של מדינתנו לא ייכשל ח"ו [חס וחלילה] באמירת דברים בלתי

42 שאילתה בכנסת מיום ח' בטבת תשי"א, א"מ פ-3072/5.

43 אליעזר דון־יהיא, משבר ותמורה במדינה חדשה: חינוך, דת ופוליטיקה במאבק על העלייה הגדולה, יד יצחק בן־צבי, ירושלים תשס"ח, עמ' 371.

44 ישיבת החזית הדתית מיום ח' בחשוון תשי"א, ארכיון הציונות הדתית 4-003.

45 בן־גוריון בישיבת הממשלה הראשונה, לב, ו/שיא, מיום 12.10.1950, עמ' 52 (מצוטט בתוך: דון־יהיא, משבר ותמורה, עמ' 300).

46 צבי פנקס, 'דרכו של המזרחי בכנסת', הצופה, כ"ג בתמוז תשי"א.

47 התכתבות בין פנקס ובן־גוריון מיום י"א באלול תשי"א, א"מ פ-3074/17.

נכונים ובלתי מדויקים'.⁴⁸ בן־גוריון השיב לו:

לא אמרתי בימי הבחירות לכנסת שהמשבר נגרם על ידך [...] מה שאמרתי - במידה שזה נוגע לך - אמרתי בכתב באגרתי לנשיא מיום 27/2/51 שנתפרסמה ברבים [...] 'שורש המשבר הממשלתי הראשון שפרץ באוקטובר 1950 נעוץ בלחץ הימין במזרחי, לחץ שהיה לו תוכן חיצוני בהחלט, ורק למען הבטיח סולידריות של כל חלק החזיתי, ניתן לו בסוף צביון דתי' [...] אני מאשר ברצון ובהוקרה דברך שלאחר פרישתך מהקואליציה [...] הוספת לשרת המדינה כחה"כ וכיו"ר ועדת הכספים, ולא פעם אחת עמדתי על כך מתוך הערכה והוקרה רבה בשיחות עם חברי ועם חבריך.⁴⁹

עם זאת, מהדברים עולה שפנקס לא התנער מעצם נקיטת גישה של משבר. כך הוא ראה את דרך ההתנהלות הפוליטית שלו, שביכולתה לזעזע את המערכת. אליעזר דון־יחיא מגדיר את שיטת יישוב הסכסוכים בענייני דת במדינת ישראל מתקופת היישוב ועד ימינו כשיטת 'הפוליטיקה של ההסדרה', ואלו הם מאפייניה: שותפות קואליציונית; ייצוג יחסי וחלוקה הוגנת של משאבים על פי משקל אלקטורלי של מפלגות; אוטונומיה שמקבלות המפלגות הדתיות לניהול מוסדותיהן ומפלגותיהן וכן עקרון ה'סטטוס־קוו' - שיטה המאפשרת לכל אחד מן הצדדים להמשיך להצטייר כמי שדבק בעקרונותיו ועם זאת להימנע מעימותים חזיתיים בנושאים השנויים במחלוקת. כל זאת בדרך של הימנעות מהכרעה; טיפול בסוגיות מורכבות במישור המוניציפלי, במערכת המנהלית או השיפוטית או על ידי חקיקת משנה של שרים ופקידי ממשלה כדי להימנע מחקיקה פרלמנטרית פומבית.⁵⁰ מפא"י נקטה גישה זו בייחוד כלפי המפלגות הדתיות־ציוניות משום ששאפה לשמר את הדומיננטיות שלה כמרכז פוליטי. היא אפשרה לקיים לצדה 'מרכז משנה' פוליטי שעסק בתחומים המוגדרים לו בלבד וכך מנעה מן המחנה הזה להתחרות אתה על הדומיננטיות שלה.⁵¹

נראה כי פנקס השתמש לעתים ב'פוליטיקה של הסדרה' כטקטיקה, אך התנגד לגישה זו כדרך אסטרטגית ובדרך כלל היה מעורב, כאמור, ביצירת המשברים הגדולים שידעו הכנסת והממשלה בתקופת חברותו בהן. אפשר להסביר את התנגדותו להסדרה בשתי דרכים:

- 48 פנקס לבן־גוריון מיום י"א באלול תשי"א. א"מ פ-3074/17.
- 49 בן־גוריון אל פנקס מיום ט"ו באלול תשי"א. א"מ פ-3074/17.
- 50 אליעזר דון־יחיא, הפוליטיקה של ההסדרה: יישוב סכסוכים בענייני דת בישראל, מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, ירושלים תשנ"ז.
- 51 דן הורוביץ ומשה ליסק, מצוקות באוטופיה: ישראל - חברה בעומס יתר, עם עובד, תל אביב תש"ן, עמ' 55.

א. פנקס סירב לראות את תפקידו של חבר כנסת דתי רק כמי שמייצג 'מרכז משנה'. בשל תפיסתו המדינית הרחבה ביקש להשפיע על אופייה של המדינה כולה, ולא רק על אופיו של הציבור שייצג. גם בקרב מפלגתו היתה תפיסתו יוצאת דופן. דוגמה הממחישה זאת היא מאבקו בנושא החינוך: הוא היה בין היחידים שלחמו למען חינוך ממלכתי אחיד לכלל אזרחי המדינה, שיהיה בעל גוון דתי, ולא בהמשכתה של שיטת החינוך המפלגתי, שהיתה נהוגה בארץ מימי המנדט הבריטי. בכינוסים פנימיים של סיעת המזרחי הרבה פנקס לדבר בשבחו של 'החינוך האחיד', והזכיר לחבריה שאסור ל'מזרחי' להסתפק בדאגה לזרם החינוך שלה בלבד:

השאלה נשאלת אצלנו מה עשינו בחינוך. בחינוך הסכמנו שבתוך העם יש מקום בכפירה באלוקי ישראל, שתפנו עצמנו בכלל שיש בו גם חלק בחינוך כפירה. אמנם היה לנו ניצחון להלכה בקונגרס הלוצרני [מהעיר לוצרן] בעניין השבת והכשרות. קבלו אז על מנת שלא לקיים [...] הפעם בוודאי שלא יקבלו [...] הייתי נוהר בפני הגדרה שהכול מותר, רק לא כפירה. אמנם ישנם הבדלים בחינוך מחוץ למזרחי, מאהבה יכול לצאת ילד דתי [...] אחרי כל הספקות לא נוכל שלא לעמוד על דרישתנו לתת לכל הילדים חינוך דתי [...] אבל יש צורך במו"מ מתמיד בעניין זה [...] יש לדרוש שילדים למטה מגיל ההגדרה לא למסור למפלגות ולמוסדות מפלגתיים, כי אם לחנכם על ידי התנועה הציונית.⁵²

נושא החינוך האחיד שעליו נלחם פנקס עוד מתקופת היישוב עלה שוב בהצעתו לפני כתבים פרלמנטריים בחורף 1951. הצעה זו היתה מנוגדת לדעתם של אנשי החזית הדתית האחרים, ולכן היה יכול להעלותה רק לאחר פרישתו מהממשלה בסיום המשבר הראשון.⁵³

ב. אחד המאפיינים של 'הפוליטיקה של ההסדרה' הוא קיומם של 'שסעים צולבים', כלומר הסכמות בנושאים רבים מחוץ לתחום הדתי, המגשרות על השסע ומאפשרות הסדרה בתחום הדתי.⁵⁴ לבן-גוריון ולפנקס היו מחלוקות בתחומים רבים אך הסכמות מעטות - מה שהוליד, ככל הנראה, את המשברים הרבים ביניהם. פנקס היה בעל תכונות שבלטו גם באישיותו של ראש הממשלה בן-גוריון: החלטיות, כישרון פוליטי, יכולות רטוריות ומסירות ציבורית. אולם שניהם האמינו כי יש באמתחתם אידאולוגיה, שאי אפשר להתפשר לגביה, בדבר הצורך בכינון מדינה

52 פנקס בישיבת סיעת המזרחי מיום כ"ה באדר תש"ד, א"מ פ-3074/4.

53 הארץ, י"א בשבט תשי"א.

54 אשר כהן וברוך זיסר, מהשלמה להסלמה: השסע הדתי-חילוני בפתח המאה העשרים ואחת, שוקן, ירושלים תשס"ג, עמ' 45-46.

ובדבר הצורך ביצירת ממלכתיות ואחידות לצורך כינונה. שניהם האמינו כי את עיקר המשאבים יש להשקיע בתחום החינוך, אך כל אחד ראה לנגד עיניו חינוך עברי אחר לחלוטין. הם האמינו כי אין לנתק בין הדת ובין המדינה, אך את הקשר בין השתיים ראה כל אחד מהם אחרת.⁵⁵

להבדיל מיחסו החיובי של בן־גוריון כלפי הציבור החרדי, שעמו הגיע לפשרות ולהסדרים,⁵⁶ את החלופה שהציע פנקס בדבר חיבור בין דת ובין לאומיות מסוג אחר ולא רק אחיזה ב'דת' או ב'לאומיות' - התקשה בן־גוריון לקבל. המתרחקות בין השניים התבססה על רקע מערכת היחסים החמה ששררה בין בן־גוריון לרב יהודה לייב פישמן־מימון, יריבו הפוליטי של פנקס. בן־גוריון העריך את פישמן־מימון בשל נאמנותו למפא"י ולדרכה ואת יכולת ההתגמשות שלו,⁵⁷ ואילו פנקס הצהיר כי הוא נאמן קודם כול למפלגה שבשמה נשלח לכנסת;⁵⁸ אם הרב מימון היה 'איש השלום', נראה שכנגדו היה פנקס 'איש האמת'.

המחלוקת בין פנקס ובן־גוריון הביאה לידי מערכת יחסים קשה בלי פשרות, כמו שהיה בתום המשבר הממשלתי הראשון, ולעתים אף לאיבה אישית מהולה בנימוס פוליטי. פנקס, שחלק על הנהגת מפא"י בכמה תחומים - בהם: התחום הכלכלי, התחום הביטחוני וכמובן התחום הדתי - לא חסך את ביקורתו האישית כלפי בן־גוריון וכלפי מפלגתו לאורך כל שנות פעילותו הפוליטית. בתפקיד יושב ראש ועדת הכספים הרבה פנקס לתקוף את המדיניות הכלכלית הריכוזית של מפא"י, כפי שפירש אותה:

מר בן־גוריון [...] שואף לעשות את מדינתנו למדינה סוציאליסטית [...] שאיפתנו אנו היא להקים במדינה משטר של צדק חברתי על פי התורה ודברי הנביאים וההלכה, משטר שבו יש מקום להתבססות ולהתפתחות, לכל פרט, לכל מעמד ולכל ציבור, הרוצה בדרכי יושר לבנות ולהיבנות [...] יוזמה זו [הפרטית], שהיא גורם ברכה רב הכוח [...] אין לקפחה והממשלה צריכה לעזור לה בכל, לא פחות מאשר ליוזמה הקיבוצית.⁵⁹

55 צבי צמרת, 'מדינה יהודית - כן: מדינה קלריקלית - לא: ראשי מפא"י ויחסם לדת ולדתיים', בתוך: מרדכי בר־און וצבי צמרת (עורכים), שני עברי הגשר: דת ומדינה בראשית דרכה של ישראל, יד יצחק בן־צבי, ירושלים תשס"ב, עמ' 175-245; אליעזר דון־יחיא, 'ממלכתיות ויהדות בהגות ובמדיניותו של בן־גוריון', הציונות, י"ד (1989), עמ' 51-88.

56 צבי צמרת, 'בן גוריון בשנות המדינה הראשונות: יחסו לציונות הדתית לעומת יחסו לחרדים', בתוך: נחום אילן (עורך), עיו טובה, הקיבוץ המאוחד ונאמני תורה ועבודה, תל אביב תשנ"ט, עמ' 349-370.

57 אליעזר דון־יחיא, 'מנהיגות פוליטית בציונות הדתית: הרב יהודה לייב מימון, מנהיג המזרחי', בתוך: ברי־אילן: ספר השנה של אוניברסיטת ברי־אילן, כ"ח-כ"ט (תשס"א), עמ' 159.

58 יצחק אלפסי, 'איש האשכולות', בתוך: השר רבי דוד צבי פנקס ז"ל, עמ' נ"ח.

59 פנקס, נאום בכנסת הראשונה עם הקמת הממשלה, מיום ט' באדר תש"ט, א"מ

בדבריו של בן-גוריון אפשר למצוא כמה התבטאויות המעידות על הסתייגותו מדרכו של פנקס; כשעלתה מועמדותו של פנקס לשמש חבר בממשלה הזמנית אמר עליו בן-גוריון שהוא 'צ'יג רביזיוניסטי הנוהג בברוטאליות'; לקראת הכנסת השנייה הציע בן-גוריון למפלגתו דרכי תעמולה נגד 'הימין השחור המתחיל מראשי הפרדסנים וגומר בבגין ופנקס';⁶⁰ ואחרי הבחירות ביולי 1951, אז עמד פנקס בראש רשימת 'המזרחי', התנגד בן-גוריון לצירוף 'המזרחי' לממשלה מפני ש'המזרחי' בהנהגת פנקס היה 'רסיס של הימין', לטענתו.⁶¹

אחיינו של פנקס ברוך גרוס סיפר⁶² שכששאל פעם את פנקס לפשר ארנקו עב הכרס, הוא הוציא ממנו את 'פתקאות ההערצה' הרבות שקיבל מבן-גוריון ונצר בארנקו. 'באחת מהן, אותה לא אשכח', מציין גרוס, 'היה כתוב: וי לי בהאי שופרא דבלי - בימין [אוי לי על היפה / הטוב הזה שמתבלה בימין]', על משקל הסיפור על רבי יוחנן שרואה את רבי אלעזר במחלתו הקשה ובוכה על 'היפה הזה המתבלה בעפר'.⁶³ ריבוי 'השסעים החופפים'⁶⁴ בין פנקס ובין בן-גוריון, בתחומי הכלכלה, הביטחון והדת, מספקים אפוא עוד הסבר לסירובם לנקוט את גישת 'הפוליטיקה של ההסדרה' ביניהם.

אונא⁶⁵ ובעקבותיו כהן⁶⁶ מצביעים על עצם מינויו של פנקס לעמוד בראש רשימת המזרחי בבחירות לכנסת השנייה כעל צעד שסימל את המעבר מהנהגה רוחנית-דתית אל הנהגה פרגמטית המובלת בידי 'אישי מנגנון יעיל'.⁶⁷ מנאומיו של פנקס אפשר ללמוד כי הוא ראה דווקא בחקיקה צעד שחזק את מעמדה הרוחני - ולא רק הפרגמטי - של הדת במדינת ישראל, וראה בפרגמטיזם דבר נצרך. בליל י"ב בטבת תשי"א הוזמנו חברי הכנסת פנקס מ'המזרחי' ובר-יהודה

פ-10/3074.

60 הצעה למרכז המפלגה של 'התכוננות לבחירות ע"י פעולה חינוכית אישית בקרב כל העם' מיום 20.2.1950, ארכיון בן-גוריון, המכון למורשת בן-גוריון (להלן: אב"ג), עמ' 358, מצוטט בתוך: צמרת, 'בן גוריון בשנות המדינה הראשונות', עמ' 349-370.

61 ישיבת מפא"י בכנסת מיום 19.8.1951, אב"ג, עמ' 359, מצוטט מתוך: צמרת, 'בן גוריון בשנות המדינה הראשונות', עמ' 359. פנקס מונה לעמוד בראש 'המזרחי' לקראת הבחירות לכנסת השנייה.

62 ברוך גרוס, ריאיון אישי, 14.12.2009.

63 תלמוד בבלי, מסכת ברכות ה, עב.

64 זיסר וכהן, מהשלמה להסלמה, עמ' 84.

65 אונא, בדרכים נפרדות, עמ' 164.

66 אשר כהן, הטלית והרגל: הציונות הדתית וחזון מדינת התורה בימי ראשית המדינה, יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשנ"ח, עמ' 136.

67 אונא, בדרכים נפרדות, עמ' 164.

ממפ"ם לסימפוזיון באוניברסיטה העברית. הרצאתו של פנקס בנושא היחס בין דת ומדינה עסקה בקשר הבלתי נפרד בין דת ובין לאומיות:

ברצוני לעמוד על ההבדל בין הדת היהודית ובין יתר הדתות [...] בכל עם יכולים להיות דתות שונות [...] לא כן אצלנו היהודים, שאצלנו המושגים המקובלים על אחרים, של דת ולאום שלובים, דבוקים ואינם ניתנים להפרדה, והם חלקים של מושג כולל של מהות היהדות. את המחשבה הזו מנסה להביע תנועת המזרחי [...] אחד מיסודות אמונתנו הוא השבת [...] כדי להבטיח שוויון אנושי זה בדבר מנוחת השבת, צריכה להיות צורתה זו כפי שהיא ע"פ התורה והשולחן ערוך [...] והחגיגות ביום המנוחה אפשר להשיג אם הוא מכיל את כל הציבור ולא רק חלק ממנו, ומנוחה ביום אחר בשבוע, אינה נותנת לחלק מהציבור את אותה המנוחה הנפשית והחגיגות של סממני יום המנוחה [...]

באים אלינו אל היהדות החרדית, ואומרים לנו למה לכם לעסוק בפוליטיקה. דת הוא עניין נפשי של כל פרט ואין לה עניין עם הפוליטיקה [...] על בעיה זו עמד פעם [...] הרב פרץ צבי חיות ז"ל [...] הוא אמר: 'האם ישנו דבר בחיים הכלכליים הסוציאליים והרוחניים שאינו פוליטיקה? אף את החיים הדתיים אפשר לתאר רק בקשר עם החיים הציבוריים. חופש הפעולה הדתית וחופש המחשבה הושגו במלחמה פוליטית. אין אפוא דבר שאינו פוליטיקה, אך לא צריך לראות בה עסק מכוער. השיר הפוליטי הוא שיר לא נאה רק משאין יודעים לשיר אותו. אם עוסקים בפוליטיקה בידיים נקיות היא אינה עסק מלוכלך. אין דבר שאי אפשר ללכלכו, ואין דבר שאי אפשר לקדשו'.⁶⁸

כשנה לאחר מכן, כשנתמנה פנקס לשר התחבורה, הוא ביקש לצאת למלחמה פוליטית דתית מעין זו למען השבת.

ג. שר התחבורה והתקנות החדשות

כאמור, את רשימת המזרחי לכנסת השנייה הוביל דוד צבי פנקס לאחר שניצח במאבק על הנהגת הרשימה מול הרב פישמן מימון.⁶⁹ בממשלה השלישית, שהורכבה לאחר כינון הכנסת השנייה באוקטובר 1951, מונה פנקס לשר התחבורה. בשל מחלות לב

68 צבי פנקס, הרצאה בכמת הסטודנטים באולם רטיסבון, ירושלים, מיום י"ב בטבת תשי"א. א"מ פ-3073/11.

69 אונא, בדרכים נפרדות, עמ' 286.

חוזרות ונשנות המליצו לו רופאיו שלא לקבל על עצמו את התפקיד, אך בניגוד להמלצתם הוא קיבל אותם ופעל בו במרץ רב. במהלך תפקידו חנך את נמלי הים והתעופה באילת, התמודד עם שבידת הימאים ותיקן את תקנות התחבורה. בתקופת היותו שר בממשלה עשה בה רבות: הוא הוביל אותה לקראת החלטות מעשיות בתחומים רבים, בראשם התחום הכלכלי, ועמדותיו היו חשובות בעיני בן-גוריון,⁷⁰ גם בשל תמיכתו בהסכם השילומים.⁷¹

במהלך חודש יוני 1952 פרסם פנקס הגבלות תנועה לכלי רכב בשל הצורך לקצץ בדלק שנבע ממצבה הכלכלי הקשה של המדינה. התקנות כללו הגבלות כמו: הפסקת קווי האוטובוסים בשעה 19:00, הפסקת הטיולים ונסיעות מיוחדות באוטובוסים ותנועת המוניות יום בשבוע לפי בחירה ושני ערבים במהלך הערב והלילה. כמו כן נכללו בתקנות גם השורות: 'ג. מכוניות מסחריות: הפסק התנועה של יום בשבוע לפי בחירה [...] אלטרנטיבה שניה: הפסק התנועה של יומיים בשבוע, מהם יום השבת חובה. היום השני לפי בחירה. לשירותים חיוניים יינתנו היתרים מיוחדים'.⁷² את רעיון השבתת כלי הרכב מנסיעה בשבת העלה פנקס כבר בשנת 1948 לפני שר התחבורה אז דוד רמז, נימוקו היה שהאויב לא יסבור שהשבתה נעשית עקב חוסר בדלק אלא ממניעים דתיים.⁷³ בשנת 1952 הוסיף פנקס נימוקים כלכליים ודתיים:

אין לראות בהגבלות אלה אלא אמצעי משקי לחיסכון. מכיוון ששמונים אחוז מבעלי מכוניות פרטיות עסוקים בענייניהם בימי חול, הרי החישוב היה כי בשבת הן משמשות לתענוגות. את ההגבלות אפשר היה לבצע רק לפי חוקי שעת חרום. בשאלת השבת יש 'דתופויה' ידועה.⁷⁴

'הטרור הדתי' היה הכותרת שנתנו מתנגדי התקנות לצעדים שביקש לנקוט השר פנקס.⁷⁵ התגובות להגבלות שהטיל כללו תגובות חריפות ממגוון גופים: נהגי המוניות החליטו להכריז בהפגנות על הימים שישי ושבת כימי הבחירה שלהם, כדי להשיג

70 פרוטוקול ישיבות הממשלה השלישית, ינואר-יוני 1952, א"מ; יצחק אלפסי, מזכירו האקדמי של פנקס, ריאיון אישי, 3.8.2010; יצחק ציפורי, מזכירו האישי של פנקס, ריאיון אישי, 22.7.2010.

71 פנקס היה אחד משלושת חברי ועדת השרים המיוחדת שהוקמה לקידום נושא השילומים. לאחר נאומו המפורסם של בגין בכנסת נגד ההסכם וההפגנות שהתארגנו בעקבותיו, קרא פנקס להסרת חסינותו של בגין ולהשעייתו לתקופה מן הכנסת. ראו עוד: יעקב שרת (עורך), פולמוס השילומים, העמותה להנצחת מורשת משה שרת, תל אביב 2007.

72 הוראות שר התחבורה בדבר הגבלות התנועה לכלי רכב 6/1952, א"מ פ-3076/2.

73 מכתב של ד"צ פנקס לשר התחבורה רמז מיום כ"ד באלול תש"ח, א"מ פ-3076/3.

74 הבקר, 19.6.1952.

75 כרוז הזמנה להפגנת מחאה בשם ועד הנוער למלחמה ב'טרור הדתי', א"מ פ-3076/3.

ויתורים בעניין הגבלות התחבורה. מקצתם 'נכנעו' לבסוף, ומקצתם דבקו בבחירת יום השבת כיום מנוחה.⁷⁶ בירושלים הושבתו עקב התקנות 13,500 מכוניות משא, 9,800 מוניות פרטיות, 1,512 אוטובוסים ו־600 מוניות שירות.⁷⁷ לא מעט הפגנות של אנשי מפ"ם, של 'הכנענים' ושל הקומוניסטים נערכו בעקבות פרסום התקנות.⁷⁸ בנוסף הוקמה 'ועדת פעולה לביטול גזרות התחבורה', שקראה לכינוס הפגנה שבה ילזו המפגינים בכל כלי התחבורה שיש ברשותם, ובתל אביב אורגנה תהלוכת חמורים נגד התקנות בטענה שהן פוגעות בחופש הפרט, בחיי הציבור ובהמון העם:

לסבל הרב הזה - אין כל הצדקה מוסרית וכלכלית! טענת הממשלה על החיסכון בדלק [...] אינה עומדת בשום התאמה להתעללות הזאת באזרחים. למעשה משתמשת הממשלה בהסוואה של 'משבר הדלק' - כדי לכפות את 'חוק השבת' על רוב רובם של האזרחים הבלתי־דתיים.⁷⁹

יחסה של מפא"י לתקנות

פנקס קיבל רשמית גיבוי ממשלתי להצעתו, עם זאת, גם בקרב שרי מפא"י נתגלע ספק בנוגע לצעד שיש בו משום כפיית אורח חיים דתי על תושבי המדינה כולה, כמו שבא לידי ביטוי בדברי ראש הממשלה אז:

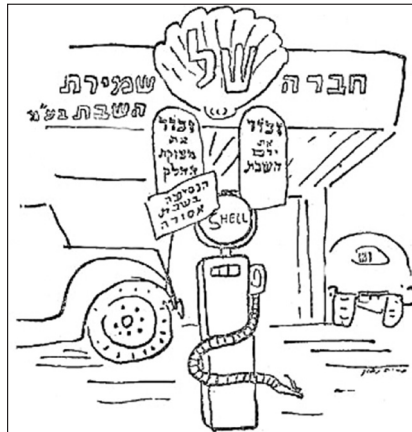
לדעתי עשינו משגה כבד, אבל אני מוכן לחכות חודש ימים, אם אתה מציע זאת [...] מותר לעשות משגה, אבל אל יחול זה רק על ראשו של פנקס, גם אילו החליט על דעת עצמו, הרי יש לנו אחריות קולקטיבית, ובסודם של הדברים הוא לא עשה את זה על דעת עצמו, מלבד בנקודה אחת [...] עשינו משגה פסיכולוגי עמוק. הציבור יקבל או לא יקבל אם נגזור עליו שמירת שבת מטעם הדת, הוא יבין מה שנאמר, כמו שגזרנו שצריכים להתחתן אצל רב, אמנם יש כאלה שאינם שבעי רצון, אמרנו זאת בגלוי וקיבלו. הציבור מתמרמר אם מטעמי חיסכון בדלק מטילים עליו שמירת שבת. זאת אינם רוצים.⁸⁰

עוד קודם לכן נמתחה ביקורת על התקנות במאמר המערכת 'דבר היום' של עיתון דבר, שהיה לבמה הפובליציסטית של מפא"י:

- 76 הדור, 8.7.1952.
- 77 'השבת וההגבלות בתחבורה', מודיעין: ביטאון המזרחי, כ"א בתמוז תשי"ב, א"מ פ-3076/3.
- 78 שם.
- 79 כרוז ועדת הפעולה לביטול גזרות התחבורה, קריאה להפגנה מיום 5.7.1952, א"מ פ-3076/3.
- 80 מדברי דוד בן־גוריון, פרוטוקול ישיבות הממשלה השלישית, ישיבה מ"ו / שי"ב ביום י' בתמוז תשי"ב, א"מ.

שר התחבורה הוא איש־דת, אך דבר זה אינו מצדיק את החלטתו להשתמש במצוקת הדלק - אגב אורחא - להטלת 'מצוות לא תעשה' על אנשים שאינם מוכנים לכך [...] הרשות ניתנה לבעלי המכוניות הפרטיות: תצטרכנה לבחור כרצונם רק יום אחד של שבתון. השני מוכרח להיות יום השבת. באיזו זכות מצווה על כך שר התחבורה? כפיית השבת בדרך זו - מי החליט עליה? [...] למה נתכוונו ההגבלות בדלק - להקלת המצוקה בדלק או להטלת מצוות על ידי שר המשתייך ל'המזרחי'? אילו הגענו להכרח לצמצם, למשל, את צריכת הטבק, מסיבות כלכליות, למשל, האם היינו מרשים לשר המעוניין לאסור את העישון ביום השבת דווקא 'מטעמים כלכליים'?⁸¹

מאמר זה, וכן עוד מאמרי ביקורת ומודעות בנושא שביתת בעלי המוניות שפורסמו בכל מיני עיתונים ואף בדבר של אותו שבוע,⁸² גררו התנצחות בין עורך ה**צופה**, שופרה של מפלגת המזרחי, ובין עורך **דבר**, שנפרשה על גבי מאמרי המערכת בימים שלאחר מכן. מאמר בה**צופה** הטיח האשמות כי

מחאה בדבר, עיתון מפא"י, על תקנות התחבורה, יוני 1952. 'הסתה?'. אייר: אריה נבון. כל הזכויות שמורות לאתר 'עיתונות יהודית היסטורית', הספרייה הלאומית ולאוניברסיטת תל אביב,

<http://www.jpress.org.il>

עיתון רשמי זה, שעונה אמן אחרי מעשי הממשלה ומתמוגג מרוב נחת מכל החלטותיה, הפעם התאזר עוזו ובדרך הסוואה, כאילו שהחלטה אינה של הממשלה

81 דבר, 15.6.1952.

82 שם, 15.5.1952-19.6.1952.

אלא של שר התחבורה בלבד, החל לבקר את ההחלטה ולהגן על 'זכות הנופש' של בעלי מכוניות הפאר הפרטיות [...] עיתון הטרוסטים המפא"ים והפקידות הגבוהה, הוא רשמית 'עיתון פועלי ארץ ישראל', מעודד את בעלי המכוניות הפרטיות לבזבוז את הדלק היקר וגם להרוס את השבת.⁸³
בתגובה לביקורת בהצופה הגיב עורך דבר:

השבתת המכוניות מחמת מצוקת הדלק והצמדת ההשבתה לשבת דווקא - עוררה ויכוחים עזים ביישוב. לעצם העניין של יעילות ההשבתה בשבת יכולות להיות דעות שונות [...] אך הערעור על ההחלטה שהשבת תהיה יום השבתה של חובה - הוא שעורר סערת מחאות מצד שאמנם [לא] פיללנו לו. אך בנימוק שלא יכולנו לפלל לו. ודאי ש'הצופה' לא ניחא לו בערעור כזה. אבל פחות מרבים אחרים יכול 'הצופה' להסתער עלינו בנימוק שפגענו באחריותה הקולקטיבית של הממשלה. אם הייתה זאת החלטה של הממשלה כולה - הרי שהתקפתנו דווקא על שר התחבורה אינה במקומה. [...] אולם מי הוא המעיר לנו על כך (בדברי חירוף מבישים)? 'הצופה', שהתקיף לא פעם אחת, ולעתים בצורה גסה ובלתי מרוסנת, את שר הביטחון ד' בן-גוריון, בשל הוראות החוק בדבר הבנות הדתיות [...] הדגיש [...] כי הגזירה הומצאה על ידי בן-גוריון [...] לעצם עניין החיסכון בדלק בשבת דווקא, אי אפשר שלא לחזור ולשאל מה בחיסכון בשבת [...] מה טעם חל האיסור 'מכניסת השבת ועד יציאתה'? מדוע לא משתיים אחר חצות עד שתיים אחר חצות? [...] בעניין זה קמה סערה בציבור הפועלים. אם על הממשלה, ולא על שר התחבורה, האחריות להחלטה - אין בכך הבדל גדול לגבי הצורך לשוב ולעיין בטיבה של החלטה זו.⁸⁴

בעלון נוער המזרחי טען אחד הכותבים כי את הגינוי המרכזי נגד תקנות התחבורה ספג פנקס דווקא מאנשי מפא"י, שלא נהגו כראוי לשותפים קואליציוניים:

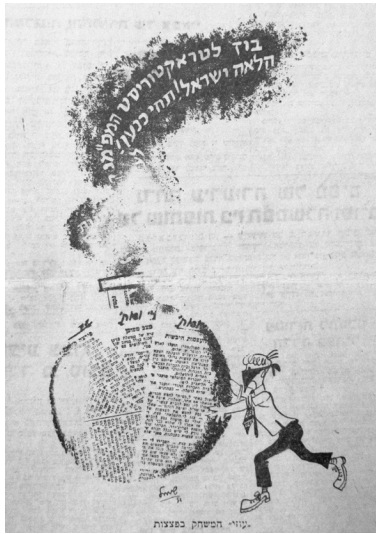
שלא בצדק נתעורר רעש גדול סביב החלטה זו של הפסקת התחבורה בשבת וראשי הרועשים הם דווקא 'הפרולטרים' חברי מפא"י, שקיבלו על עצמם את מונופול הדאגה על בעלי המכוניות הפרטיות [...] ועיתוניהם מתקיפים השכם והערב את שר התחבורה על ההחלטה שנתקבלה על דעת הממשלה כולה [...] האם קואליציה פירושה לויאליות שלנו, של שומרי משמרת ה', כלפי מפא"י? [...] ואילו הם כלפינו? [...] אם אחריות [...] אחריות של הכל!⁸⁵

83 'מפגן העבריינים', הצופה, 17.6.1952.

84 דבר, 18.6.1952.

85 חזון: עלון נוער המזרחי, תמוז תשי"ב, עמ' 2.

בעיתון הבקר הוצע הסבר לדואליות ביחסה של מפא"י לתקנות כנובעת מתוך תחרות פוליטית עם מפ"ם:

קריקטורה בעיתון על המשמר, 27 ביוני 1952, על הקשר האפשרי בין הטור 'עוזי ושות' של קינן, התנועה הכנענית והפצצה. כל הזכויות שמורות לארכיון השומר הצעיר יד יערי

לשר התחבורה נרמזו בשיחות עם שרי מפא"י, כי ההתקפה בעיתוני 'ההסתדרות' ומפא"י היא פרי תוצאת היחסים הפנימיים ב'הסתדרות' בין מפא"י למפ"ם. מאחר שמפא"י אינה מעוניינת שבזירת 'ההסתדרות' יאשימו אותה בקנוניה עם הדתיים למען כפיית מנוחת השבת של כלי הרכב ולכן הפעילה את זעם 'המוני הפועלים' והעיתונות שלה נגד שר התחבורה, למרות שהיא יודעת היטב כי זוהי החלטת הממשלה כולה.⁸⁶

ד. 'הפעם הראשונה מאז אלפיים שנה'

בליל שבת, כ"ח בסיוון תשי"ב, בסיום סעודת השבת ישבה משפחת פנקס בחדר הסמוך למרפסת ביתה, ברחוב רמח"ל 6 בתל אביב. בשעה רבע לעשר מששמעו בני המשפחה קול של נפילת צרור, יצאו למרפסת מרדכי פנקס ואחותו יהודית,

86 הבקר, 18.6.1952.

ילדיו של השר. הם זיהו שם רימון נפץ, שלפי הערכת המשטרה משקלו 200 גרם.⁸⁷ עקב כך הוצב במהלך השבת מארב של המשטרה סמוך לדירה. השוטרים האורבים העידו שבמוצאי השבת בשעה 1:00 בלילה ראו שני צעירים נכנסים לבניין ויוצאים ממנו במהירות. הם רדפו אחריהם, תפסו אותם ותוך כדי חיפוש שערכו על גופם נשמע פיצוץ מכיוון דירתו של השר. משקל חומר הנפץ שהתפוצץ שם היה כחצי קילוגרם. לא היו פגיעות בנפש, אך דלת הכניסה ועוד דלת נעקרו, זגוגיות החלונות נופצו, הרהיטים בפרוודור ובחדר הכניסה ניזוקו קשה. הצעירים החשודים שנעצרו היו עמוס קינן, אז בעל הטור הסאטירי 'עוזי ושות' / בהארץ, ושאלתיאל בן-יאיר, שניהם יוצאי לח". הם נחשדו שביצעו את המעשה כאות מחאה על תקנות התחבורה.

המתנקשים בחרו דווקא בפנקס כקרבן התנקשותם כנראה משום שהיו קשורים לתפיסת העולם ה'כנענית', ששללה כל ביטוי של סממנים יהודיים דתיים במדינת ישראל המתחדשת וביקשה ליצור טיפוס 'עברי' חדש;⁸⁸ כמו כן, הם התנגדו לכפיית המרות המדינית המפא"ית כשאריות לתקופת פעילותם במחתרת,⁸⁹ ופנקס ייצג בעיניהם את המדינה ואת חוקיה, והיה מעין 'תחליף' לבן-גוריון. רמז לכך הוא טורו של עמוס קינן בהארץ שבו הוא הרבה לגנות את פנקס במהלך החודשים שלפני המעשה.⁹⁰ ואולי זו היתה בחירה אקראית, בלא בירור מעמיק של השלכות המעשה, 'מעין בידור ניהליסטי בנוסח "התפוז המכני":'⁹¹

כולם דיברו אז על הצורך לקום ולעשות מעשה, לשנות דברים, ועמוס החל לגלגל איזשהו רעיון, משהו כללי, לא מסוים, לא בדיוק פצצה, לאו דווקא בן-גוריון [...] ובעשרים ושניים במאי 1952 מציע השר פנקס פיתרון למשבר הדלק.⁹²

אפילו רעיונות של התנקשות בן-גוריון התגלגלו בראשם של בני חברתו של קינן בתקופה זו [...] מהפכה, תפיסת השלטון, פצצה.⁹³

- 'במלחמת שחרור אחת כבשנו את הארץ. אם יש צורך נצא למלחמת שחרור שנייה, כדי לשנות את פרצופה של המדינה'.

87 מעריב, 23.6.1952.

88 יעקב שביט, מעברי עד כנעני, דומינו, ירושלים 1984, עמ' 101.

89 אהוד שפרינצק, בין מחאה חוץ-פרלמנטרית לטרור: אלימות פוליטית בישראל, ספרית פועלים, ירושלים 1995, עמ' 33.

90 עמוס קינן, 'עוזי ושות' / הארץ, מאי-יוני 1952.

91 אשר אילני, התנקשויות פוליטיות בארץ ישראל, כרמל, ירושלים תשס"ד, עמ' 102.

92 גרץ, על דעת עצמו, עמ' 311-334.

93 שם, עמ' 315-316.

- 'אבל חבר'ה, תעצרו, מה אתכם, זאת סיבה להניח פצצה בפתח בית של שר במדינת ישראל? תחשבו רגע'.
- 'מי מדבר על פצצה? יש כאן מלחמה על שתי דרכי חיים'⁹⁴.

למחרת ניסיון ההתנקשות הועלה הנושא בקצרה על שולחן הממשלה. שרים אחדים ביקשו להעצים את חומרת המעשה ואת משמעותו ההיסטורית, אך מקריאת הפרוטוקול נראה כי ראש הממשלה דיבר על המעשה בקצרה, ובכך הסתיים הדיון:

השר בכור שטרית, שר המשטרה: קורא הדין והחשבון של מפקח המשטרה בפועל על חקירת המשטרה בהתפוצצות שאירעה בביתו של שר התחבורה. השר יוסף בורג: הייתי בזמן הפסקת הצהריים בכנסת וראיתי שהגיע מברק מחבר הכנסת לורנס המבקש להעמיד על סדר היום דבר ההתפוצצות, [...] בביתו של שר התחבורה. חושבני שיש להשפיע שלא יעשה כדבר הזה. לעומת זאת, חושבני שהיות וזוהי בפעם הראשונה מאז למעלה מ־2000 שנה שהייתה התנקשות מסוג זה, יש צורך שהממשלה או ראש הממשלה יגיד משהו על עניין זה בכנסת ולא יהיה צורך להעמיד זאת [...] בסדר היום.

השר ב.ש. שטרית: אני בדעה שאין לעשות שום דבר, פן נפריע לחקירת המשטרה. כל הארץ יודעת, וגם חבר הכנסת יודעים, מה עמדת הממשלה.

ניתן למשטרה הזמן הנדרש לחקירת העניין, ואחר כך יוכלו לדבר. השר ד.צ. פנקס: איני מחווה דעה מה צריכה הכנסת לעשות, יש לה אינסטנציה משלה אשר צריכה להחליט, ואיני יודע אם תיענה לדרישת חבר הכנסת לורנס או לא. איני רואה טעם מיוחד בזאת. נראה לי שהשר יוסף צודק, אבל השאלה שאני שואל היא: מה יכולה הממשלה לומר. לי נראה שהיא יכולה לומר שהיא בוטחת במשטרה שתמנע מעשי פשע מתועבים כאלה, תמצא את הפושעים ותעמיד אותם לדין ובית הדין יטיל עליהם את העונש הראוי.

השר ב. דינבורג: יש להוסיף שזאת התפרעות המידות. בדרך כלל יש להפנות תשומת לב להתפרעות בויכוח, בהסתה ועוד.

השר א. קפלן: אל נערבב שמחה בשמחה, כי זה מחליש.

ראש הממשלה ד. בן-גוריון: קרה נס שלא נהרג איש, זו הייתה פצצה רצינית.⁹⁵

בסופו של דבר לא עלה הנושא לדיון בכנסת. הפרשה סוקרה בהרחבה בעיתונות, אך ירדה מסדר היום בימים שלאחר מכן.⁹⁶ החשודים הצליחו לדחות את פתיחת המשפט באמצעות עילות שונות.

94 שם, עמ' 227.

95 פרוטוקול ישיבת הממשלה השלישית מיום כ"ט בסיוון תשי"ב, א"מ.

96 לעיון נוסף: אילני, התנקשויות.

ה. 'משורה משחרר רק המוות'

כ"ב באב תשי"ב, פחות מחודשיים לאחר ההתנקשות, היה לכאורה עוד יום עבודה עמוס ושגרתו לשר פנקס. ביום זה הוא השתתף בדיון בכנסת ובו השיב לשאלות של חברי הכנסת שוסטק ורובין בנושאי תחבורה.⁹⁷ לאחר מכן עבד במלון 'המלך דוד' עם סגן המפקח על התעבורה מר גולדין, ובשעה אחת עלה לחדרו במלון. למחרת בשמונה בבוקר המתין לו מחוץ למלון נהגו יעקב אילון כדי לקחתו אל 'בית מאיר', שם המתינו לו חברי המרכז העולמי של 'המזרחי' לדיון על אודות המשבר הקואליציוני בעניין גיוס הבנות. משלא התקבלה תשובה מחדרו, הוזמן נגר שיפרוץ את הדלת. פנקס נמצא שוכב על מיטתו, לבוש למחצה, בתנוחת שינה אך בלא רוח חיים. היועץ המשפטי של משרד המשפטים ד"ר קלי קבע, על פי חוות דעת רפואית, כי נפטר מהתקף לב בין חצות לשתיים בלילה.⁹⁸ על מיטתו נמצאו תנ"ך, ספר משניות מסכת פסחים⁹⁹ ותיקים עם ניירות מפוזרים, שכלל הנראה עיין בהם לפני פטירתו.¹⁰⁰ הראשון שהגיע למקום היה השר דב יוסף, ולאחר מכן באו ראשי 'המזרחי' ובכירים נוספים. משפחתו של פנקס הגיעה למלון בשעה שלוש אחר הצהריים. גופתו הועברה לחדרו במשרד התחבורה, ושם עברו על פני ארונו עובדי המשרד.¹⁰¹ בישיבת הממשלה שהתקיימה באותו היום אמר בן גוריון:

איני צריך להגיד שפטירתו של דוד צבי פנקס ז"ל היא לא רק מכה למשפחתו, זוהי מכה לממשלה זו, שאני עדיין איני רואה אך תירפא. אני מקווה שמתוך רצון טוב של כולנו אולי נמצא מוצא, אולי לא כל-כך אידיאלי כמו שהיה השר המנוח, אבל מוצא שיניח את דעת כל המסובים כאן ולא נצטרך להכניס את המדינה למשבר.¹⁰²

ביום שישי, כ"ד אב תשי"ב, נטמן השר פנקס בתל אביב בלוויה ממלכתית בנוכחות ראשי השלטון ורבבות אזרחים.¹⁰³ העיתונות סיקרה את פטירתו של פנקס נרחבות, אך לא קשרה בינה ובין ניסיון

97 ישיבה ק"כ מיום כ"ב באב תשי"ב, דברי הכנסת, עמ' 2924.

98 שם.

99 שם.

100 השר רבי דוד צבי פנקס ז"ל, עמ' ו-ז'.

101 מודיעין: ביטאון המרכז העולמי של המזרחי, כ"ד באב תשי"ב.

102 רשימות ישיבת הממשלה השלישית תשי"ב, ישיבה נ"ד / שי"ב של הממשלה מיום כ"ג באב תשי"ב, א"מ.

103 מודיעין: ביטאון המרכז העולמי של המזרחי, כ"ד באב תשי"ב.

ההתנקשות בחייו שקדם לה,¹⁰⁴ אף שלטענת בני המשפחה היה אפשר להצביע על קשר ברור בין ההתרחשויות כבר אז.¹⁰⁵ משפטם של קינן ובן-יאיר נפתח בי"ז באלול תשי"ב, פחות מחודש לפטירתו של פנקס. בכל תקופת המעצר שמרו הנאשמים על שתיקה, ובמשפט הם הסבירו מדוע הגיעו למקום שנמצאו בו לבילי ההתנקשות; קינן טען שבא לשם בעקבות הזמנה שקיבל מאלמוני לבוא לראות 'דבר משעשע', והזמין את בן-יאיר להצטרף אליו. כשהגיעו למקום עצרו אותם השוטרים, ואז נשמע הפיצוץ. השופט זאב צלטנר שדן בנושא קיבל את הגרסה הזאת, אף שהנאשמים לא השמיעו אותה בשלבים קודמים של החקירה. קינן סירב לבקשת התביעה להציג עדויות נוספות. השופט הורה לשחרר את העצורים מן המאסר בערבות, ועל כך ספג ביקורת קשה.¹⁰⁶ בפסק הדין, שפורסם בכ"ד באלול תשי"ב, קבע השופט: 'אין לי ספק כלשהו ששני הנאשמים דיברו את האמת', והוסיף כי 'אין להאמין לשני השוטרים שרצקי ושפריצר'.¹⁰⁷ את עדותו של השוטר שרצקי הוא תיאר כ'סמל המצפון הרע',¹⁰⁸ משום שלדבריו אם שרצקי טען שראה את החשודים בפנינת הרחוב ואפשר להם להגיע אל הבית, הרי שבכל מקרה לא מילא את תפקידו כראוי.¹⁰⁹

לאחר פרסום פסק הדין הכריז עיתון הדור, ובעקבותיו הצופה, כי יש להגיש ערעור על החלטות המשפט לבית המשפט העליון. מדברי שר המשטרה לכתב הצופה בכ' באלול תשי"ב עלה שהמשטרה עודנה סבורה שקינן ובן-יאיר הם האשמים במעשה ההתנקשות, וקובלת על הביקורת כלפי השוטרים, אך מעדיפה 'לעבור לסדר היום'. בימים שלאחר מכן המשיך העיתון לדווח על ההתפתחויות בדבר הגשת הערעור, שהוגש לבסוף בכ"ז בתשרי תשי"ב.

בערעור היו ארבעה פרקים, ואלו הם: ערעור על מסקנות השופט שלא היו מבוססות על העדויות; טענה כי ישנו הבדל בין הפרוטוקול שרשם השופט ידנית ובין זה שהודפס במכונה;¹¹⁰ ערעור על מסקנת השופט בכל הנוגע לשוטרים וערעור על מסקנת השופט

104 מעריב, 16.8.1952, הדור, 16.8.1952 אילני, התנקשויות פוליטיות, עמ' 77.

105 ברוך גרוס, ריאיון אישי.

106 'יש לציין שכתב האשמה המאשים את המתנקשים 'בגרימת נזק בזדון לבית דירות על ידי פיצוץ חומר מפוצץ, שעה שנמצאו אנשים בה', או 'נשיאת פצצה ללא היתר או עילה חוקית', וכן שחרור הנאשמים בערבות, גרמו תמיהה והתמרמרות רבה בקרב הציבור הדתי במדינה, הזוכרים את התגובות החריפות, המעצרים והמשפטים בשעת הניסיון לזרוק פצצת עשן בכנסת או ניסיון ההפגנה של חירות לפני הפסח' ('השבת וההגבלות בתחבורה', מודיעין: ביטאון המזרחי, כ"א בתמוז תשי"ב, א"מ פ-3/3076).

107 אילני, התנקשויות פוליטיות, עמ' 78-79.

108 א"מ, ע"פ 139/52, ב-480/139, א"מ עמ' 623.

109 שם, עמ' 625.

110 שם, עמ' 630.

בכל הנוגע לשתיקת הנאשמים בשלב הקודם לדיון בבית המשפט המחוזי. בערעור לא נזכר דבר באשר לתיאום בין העדויות של קינן ושל בן-יאיר, אף ששהו יחד בתא המעצר ואף התהלכו חופשיים קרוב לשבועיים, לאחר מעצרו הראשון.

בפסק הדין שפסקו שופטי בית המשפט העליון אגרנט, הלוי וזוסמן בי"א בניסן תשי"ג זוכו הנאשמים כאמור 'כיוון שהתביעה לא הוכיחה את אשמתם ללא ספק המתקבל על הדעת'. עם זאת, נמתחה בפסק הדין ביקורת חריפה על השופט צלטנר על החלטתו החד-משמעית שהנאשמים חפים מפשע, וגם על קביעתו שהשוטרים היו עדי שקר:

מול עדותם הפוזיטיבית של שני עדי הקטגוריה הראשיים כי הנאשמים נכנסו לבית מס' 6 ויצאו ממנו עובר לאירוע ההתפוצצות בחדר המדרגות שבו - עומדים בעינם השיקולים האמורים, ששימשו לשופט שעה שהעריך, אותה עדות, ודעתנו היא כי יש בהם בשיקולים אלה כדי לעורר לפחות ספק מתקבל על הדעת אם ה"ה שרצקי ושפריצר בעמדם על דוכן העדים דברו אמת [...] בפסק דינו אמר השופט: אני מעדיף את גרסת הנאשמים [...] כל הקורא מתוך הכתוב את העובדות הבולטות [...] יתקשה [...] להשתכנע בצורה ודאית [...] באמיתותו של סיפור זה [...] נהפוך הוא: אותו קורא יזדור וישאל את עצמו: הלא המדובר כאן בשני אנשים המהווים טיפוסים 'הפוכים', אשר האחד מהם הוא אדם אינטלקטואלי, העורך טור סטירי בעיתון מקומי בו הוא מעביר תחת שבט הביקורת דברים הנוגעים ברומו של עולמנו, ואילו השני הוא קצין צבא לשעבר, בעל ניסיון קרבי רב בארץ ובחו"ל, לרבות ניסיון בשטח החבלה, אדם שהינו שתקן לפי טבעו וללא פרטנזיות תרבותיות כלשהן, המעוניין בגידול חזירים. והנה שניים אלה שאינם רגילים לבלות באותם החוגים [...] קובעים מראש כשעה לפגישה את השעה יוצאת הדופן אחת לפנות בוקר [...] הייתכן להאמין ולהשתכנע בצורה בטוחה כי ידם של שני המשיבים לא הייתה באותה התפוצצות?¹¹¹

השופטים בחרו שלא להתערב בנושא אי-התייחסותו של צלטנר לשתיקתם של הנאשמים בראשית הפרשה מתוך הנחה שהיו לשופט שיקולים משפטיים שהצדיקו זאת.¹¹² אף שהכרעת בית המשפט העליון היתה זהה להכרעה של בית הדין המחוזי, עורער לחלוטין הבסיס לפסיקתו של צלטנר.¹¹³ השופט אגרנט הסביר:

על מעשים כגון אלו - והם אינם בודדים במדינה זו בזמן האחרון - חייבים

111 שם, עמ' 635-636.

112 א"מ, ע"פ 139/52, ב-480/139, עמ' 648.

113 אילני, התנקשויות פוליטיות, עמ' 93-95.

שופטי ישראל להעניש בכל חומרת הדין. ואולם גם חובה עליהם, בטרם בואם לעשות כן, להיווכח לדעת - אם נתקיים העיקרון הידוע [...] שאין להרשיע אדם ואין להענישו כל עוד לא הוכח, במידה הנעלה מעל כל ספק, שהנהו אשם בעברה שיוחסה לו.¹¹⁴

אחריו אמר השופט הלוי: 'השופט המלומד הרחיק לכת עד כדי קבעו [...] כי במשפט הוברר באופן חיובי שהמשבים הם חפים מפשע. בקביעתו זו שגה לפי דעתי השופט המלומד'.¹¹⁵ הידיעה על החלטת בית המשפט העליון פורסמה בעיתון הצופה בלבד.

ו. 'נורות אדומות'

היחס שקיבלו העצורים עם מעצרים, שנתפס כ'יחס בכפפות של משי'; שני ביקוריו של דובר המשטרה מוסינון את קינן;¹¹⁶ כניעת המשטרה לדרישתם לשפר את תנאי המעצר; וכליאתם בתא משותף - כל אלו תוארו בידי העיתונות כחריגים.¹¹⁷ החלטת השופט לשחרר את הנאשמים ממעצר, לאחר שהוחלט להעמידם לדין, הדליקה גם היא 'נורות אדומות' בעיני רבים,¹¹⁸ ושבויעים לאחר מכן ביטלה בית המשפט העליון. התייחסות הממשלה להתנקשות היתה לקוננית, היה נראה שבן גוריון והשרים העדיפו להניח למשטרה ולבית המשפט את הטיפול בפרשה. בחירתו של השופט זאב צלטנר לשמש שופט בתיק זה בבית המשפט המחוזי, היתה גם היא יוצאת דופן.¹¹⁹ דרכו של צלטנר בגביית העדויות ומסקנותיו בפסק הדין ספגו, כאמור, ביקורת קשה משופטי בית המשפט העליון ונראו תמוהות בעיניהם.

114 א"מ, ע"פ 139/52, ב-480/139, עמ' 652.

115 שם.

116 גרץ, על דעת עצמו, עמ' 232-233.

117 אילני, התנקשויות פוליטיות, עמ' 75-76.

118 מדברי ב"א, הדור, 11.7.1952: 'עפר אני לרגלי כל שופט בישראל [...] אבל דבר אחד מתקשה אני לעכל: סתירה בין דברי שופטים, שנאמרו באותו יום ובאותו עניין: שופט אחד מציין (בפרשת עוזי ושות'): "לא הוטל ספק במהימנות עדי התביעה [...] הובאו לפני די היכחות להעביר את דינם לבית דין מחוזי" [...] וכעבור חצי שעה מביע שופט אחר את תימהונו: שהמשטרה רואה את שני הנאשמים כמסוכנים לציבור, הוא שואל: האם הנאשמים הם בעלי עבר פלילי? וקצין המשטרה משיב בתמימות: לא. ואז אומר השופט: אז מדוע לחשוך בהם שהם אנשים רעים? [...] במקרים כאלה עולים בלבי הרהורי עברה: שמא רווחת גם בין השופטים סגולה נחמדה אחת, שמערכת "הארץ" מכנה אותה בעמודה הספרותי בשם "קנאת סופרים" [...]?'

119 לטענתו של ברוך גרוס, אחיינו ועוזרו של פנקס, צלטנר 'שימש תמיד כשופט אזרחי, וזו הפעם הראשונה בה שפט במשפט פלילי, לא ברור מדוע'.

על פניו השופט צלטנר לא הכיר לעומק את ההיסטוריה של קינן, בחור צעיר בן 25, כשכינה אותו 'עיתונאי מנוסה', או שבחר להתעלם ממנה ולקבל את טענתו המיתממת: 'דעתי שהשר היה אז נושא לויכוחים בישוב. בקשר להגבלות תנועת כלי הרכב בשבת, ראיתי מקודם מודעות על הפגנות. אני זוכר איזה כרוזים של הקומוניסטים'¹²⁰ טענה זו נשמעת מגוחכת לנוכח קריאת הפיליטונים שפרסם קינן נגד תקנות התחבורה בשבועות שקדמו להתנקשות.¹²¹ מצד אחר, השופט ידע לומר על קינן שהוא מתרועע בחוגי הבוהמה,¹²² ובכך תלה את שעות הלילה המאוחרות שבהן נהג קינן להסתובב, וגם ידע לומר עליו שהוא פועל מתוך 'תרבות והיגיון'. הוא קיים באופן מובהק את דברי חז"ל 'הוי דן את כל האדם לכף זכות', אך מן הסתם לא במקום הנצרך לכך, כשקבע:

היתכן ששני הנאשמים, אחד מהם עיתונאי ובעל תרבות והיגיון והשני קצין מנוסה עד מאד בצה"ל יטילו פצצת זמן אשר תפעל בפרק זמן כה קצר שבשעת ההתפוצצות יימצאו רק מטרים מועטים מהמקום? האם לא מסתבר הרבה יותר שבשעת ההתפוצצות יהיו הם במקום מבטחים? [...] עוד יש לומר שאין להניח שהנאשמים - עיתונאי מנוסה וקצין צה"ל ותיק - היו כה תמימים כדי לא לתאר לעצמם כי לא ישמרו על השר אחרי שביום ו' זרקו פצצה למרפסתו. עלי עוד לציין שהקטגוריה לא הראתה לי ואפילו לא ניסתה להראות לי את המניע אשר היה מניע את הנאשמים לבצע מעשה כה שפל וכה מזועזע כמו הטלת פצצה בביתו של שר בישראל. ויש עוד לומר: הייתה הדעה על תקנות ההגבלה הנ"ל, מה שהיתה הרי צריך פנטיזם חולני ומהלך רוח אשר מתעלם בהחלט מהיחסיות בין התקנות הנ"ל לבין זריקת פצצות כדי לבצע מעשה כזה, ולא ניתן לי הרמזו הקל ביותר על מנת לשכנעני ששני האנשים האלה והם דווקא אנשים אשר משום מה עשו את המעשה הזה.¹²³

120 ש.ם.

121 יום למחרת הדין בכנסת על אודות התקנות כתב קינן: 'כידוע, אנחנו מדינה עניה. ולכן החליט שר התחבורה שאסור לנסוע בשבת. כדי לחסוך בדלק. אני חושב שזה לא מספיק, וצריך לחסוך יותר. לפי דעתי זה מבזבז את האנרגיה השכלית של האזרח אם בשבת הוא מטייל, קורא ספרים [...] אם יחייבו את האזרח ללכת בשבת לבית הכנסת להתפלל יהיה בזה משום חיסכון רוחני עצום [...] כל הבנות יכולות להתחיל לדבר אידיש, ללבוש גרביים שחורים [...] ואם לא אז יקחו אותן לצבא - וזה יחסוך לנו מתקציב הביטחון [...] ואם בכל זאת נישאר עניים אז יפסיקו לנו את החשמל בשבתות', עמוס קינן, 'עוזי ושות', **הארץ**, 19.6.1952.

122 ש.ם.

123 א"מ, ע"פ 139/52, ב-480/139, עמ' 14-15.

חוסר יכולתם של שופטי העליון להרשיע את הנאשמים, ובחירתם שלא להתייחס לשתיקת העדים או לתיאום הגרסאות ביניהם, יכולים להיתפס גם הם כחלק מהרשלנות המשפטית, או אולי אף כחלק ממדיניות מכוונת שנטתה לטובת הנאשמים.¹²⁴ עם זאת, ההתפלמסות הארוכה שלהם בפסק הדין מעידה על מחויבותם המשפטית להיצמד לאמת המוכחת מעל כל ספק, וייתכן שבמקרה זה אכן עשו זאת ממניעים משפטיים גרדא. כיצד קרה שהסיפור שבדו קינן ובן-יאיר, ולפי בריהודה 'בלתי מתקבל על הדעת, ביזארי [...] ובלתי יאומן',¹²⁵ הצליח לבלבל אפילו את שופטי בית המשפט העליון?

שלוש השערות אפשריות. השערה אחת היא כי החלטת השופטים התקבלה על פי אמות מידה משפטיות טהורות, ואכן לא היו בידיהם די ראיות להרשעת הנאשמים; היד הרכה שהמשטרה נקטה בפרשה היתה מקרית ולא מכוונת; והשתיקה של הרשות המחוקקת נבעה מן הנורמה המקובלת בתקופת ראשית המדינה שיש נושאים ש'לא מדברים עליהם'. נורמה זו אפיינה פרשות רבות אחרות, כמו היחס לניצולי השואה¹²⁶ או קשיי העולים החדשים.¹²⁷ אם כך, לפי השערה זו, לא היתה יד מכוונת שתמכה במעשה.

השערה שנייה היא כי פרשה זו הושתקה במכוון, ובכירים בממשלה התערבו כדי שהנאשמים יזוכו במשפט. ההשתקה לא נבעה מתוך תמיכה במעשה, להפך, היא נבעה מתוך רצון לתת למשקעי העבר של יוצאי המחתרות לדעוך בלי לעורר המולה ציבורית. הסבר זה מבוסס על פרשיות דומות מאותה תקופה: חברי מחתרת 'ברית הקנאים', יוצאי לח"י שנאבקו למען אופיייה הדתי של המדינה, נעצרו טרם הטלת פצצה בכנסת, ועקב הנחיה ברורה וסלחנית של דוד בן-גוריון הוגשו כתבי אישום רק נגד אחדים מפעילי המחתרת;¹²⁸ ובמקרה אחר, מפקדי מחתרת 'מלכות ישראל' בהנהגת יעקב חרותי, שפעלה למען 'השבת הכבוד הלאומי הנרמס' על ידי איסוף נשק והפעלתו נגד נציגויות זרות, נתפסו ונידונו למאסר ארוך, אולם לאחר שנתיים

124 לפי יצחק ציפורי בריאיון אישי, שנים רבות לאחר מכן העידו לפניו שניים מן המקורבים לפנקס: 'בתנועה [נוער המזרחי] דיברו כל הזמן על ההתנקשות. תמיד ידענו להצביע מי האשמים. נוכחתי שלעמוס קינן, בן-אמוץ וכו' יש יותר השפעה על החברה הישראלית, ויכול להיות שבגלל זה המשפט היה כמו שהיה'. יצחק ציפורי, ריאיון אישי.

125 Nachman Ben-Yehuda, *Political Assassinations by Jews: A Rhetorical Device for Justice*, Albany, NY 1993, p. 278

126 חנה יבלונקה, 'עולי אירופה ותודעת השואה', בתוך: צבי צמרת וחנה יבלונקה (עורכים), *העשור הראשון: תש"ח-תשי"ח*, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 1997, עמ' 50.

127 יעקב צור, 'העלייה מארצות האסלאם', שם, עמ' 74.

128 אהוד שפרינצק, *בין מחאה חוץ פרלמנטארית לטרור: אלימות פוליטית בישראל*, מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים 1995, עמ' 34.

קוצר מאסרם בהמלצתו של בן־גוריון.¹²⁹ ייתכן אפוא שגם בפרשת ההתנקשות בשר פנקס התערב בן־גוריון בהחלטות המשטרה ואולי אף בהחלטות בית המשפט, ומשום כך פסקו השופטים פסיקה תמוהה והקלו את עונש הנאשמים. ישנו רמז לכך בדברי בן־גוריון במהלך הדין במינוי ממלא מקומו של השר פנקס בישיבת הממשלה שנערכה יום למחרת הלווייתו. בישיבה העלו כמה חברי ממשלה חשד שפנקס קיבל בימים שלפני פטירתו מכתבי איומים על חייו. בן־גוריון הצהיר שמדובר בעניין חמור, ובנשימה אחת הוסיף שהאיומים הם בגדר 'מעשה של לצים' וטוב ששוחררו החשודים ממעצר:

יש שתי אפשרויות: איזה לץ כותב מכתבים, על פי רוב זה כך, ויש אנשים מאיימים. במקרה זה מפקפק אני אם המכתבים נכתבו על ידי אנשים שהתכוננו לעשות זאת [...] אולי עשה זאת איזה לץ מהעדה הספרדית או בחור כנעני. השר מ"ח שפירא: זה המשך למכתבים שנכתבו לו קודם.

רה"מ דוד בן־גוריון: השאלה היא אם יהיה עונש למופת לבחורים שהניחו את הפצצה ליד דירת המנוח. טוב שבית המשפט העליון ביטל את השחרור ממאסר [מדובר על השלב שהעצירים שוחררו טרם מתן גזר הדין, א"ש] בכל אופן אני רואה בזאת עניין חמור.¹³⁰

אולם, אין להסיק מהדברים את תמיכתו של בן־גוריון במעשים אלא דווקא את רצונו להשתיקם כדי שלא להצית שוב את 'אש המרד' המחתרנית ולתת למשקעי העבר לדעוך בשקט.

לפי ההשערה השלישית, השתיקה או ההשתקה המערכתית נבעה מתוך הבלגה של המערכת על מעשה ההתנקשות. חודשים ספורים לפני ההתנקשות הכריז בן־גוריון, בהתייחסו למאבקם האלים של אנשי חרות שהתנגדו לחתימה על הסכם השילומים: 'יש די כוחות ואמצעים במדינה להגן על ריבונותה וחירותה של ישראל ולמנוע השתלטות בריונים ורוצחים פוליטיים ומעשי טרור ממושכים במדינה'.¹³¹ בפרשת ההתנקשות בפנקס אפשר לפרש את התבטאויותיו של בן־גוריון כהמלצה שלא להשתמש בכוחות ובאמצעים, הנתונים בידי המדינה, נגד מעשה בריונות טרוריסטי שהופנה כלפי שר בישראל. כמובא לעיל, התבטאויותיו ושתיקותיו של בן־גוריון בישיבות הממשלה מאותה תקופה מעידות על כך. מדוע?

אפשר לטעון כי מתחת לפני 'הפוליטיקה של ההסדרה' נותרה התנגדות קשה של מנהיגי מפא"י, ואף של רבים מאנשי השלטון והמשפט, לדת ולמייצגיה הפוליטיים

129 שם, עמ' 33-36.

130 רשימות ישיבת הממשלה השלישית תשי"ב, ישיבה נ"ה / שי"ב של הממשלה מיום כ"ו באב תשי"ב, א"מ.

131 מצוטט שם, עמ' 38.

וכן לשיטה שלהגדרתם היא כפייה דתית, כפי שהוצג לעיל בתיאור הלכי הרוח של חברי מפא"י בימים שלאחר פרסום התקנות. היטיב לבטא זאת הסאטיריקן אפרים קישון במעריב של אותם ימים:

אתמול קראתי באחד העיתונים הלא־דתיים מאמר ראשי המגנה את הפצצה בהתרגשות רבה. הנה המאמר במלוא חומרותו: מעשה פשע בוצע בימים אלו בישראל, פשע מעשי העשוי להאפיל על שמנו הטוב השגור כל כך בפי העמים בארבע כנפות תבל, וגם להשפיע על תוצאות המגביות, כי הפצצה שהוטלה בידי פרחחים חברי שחר אחרי חצות הלילה לפני מפתן מעונו של שר התחבורה אמש, מהווה סכנה לא רק לקיום הדמוקרטיה שלנו, אלא גם לקיומו של השר עצמו. יד מי הייתה במעשה מתועב זה? - שואל הציבור הרחב הסולד בחושו הבריא ממעשי חבלה נגד הגזרה על התחבורה, ותהא בלתי פופולארית כל אשר תהא, ויאמרו האנשים בבית ככל אשר יאמרו: 'אני בעצם נורא מבסוט מהפצצה. לא יזיק להם. שיראו שתהיה מהפכה אם לא נוסעים בשבת'.¹³²

כתיבתו הסאטירית של אפרים קישון ביטאה, ככל הנראה, הלך רוח שרחש בקרב הציבור בימים שלאחר ההתנקשות, שכלל גם את אנשי מפא"י: גינויים רשמיים של אופן המעשה, אך הזדהות עם המניעים לו ואולי גם עם מה שביקשו המתנקשים להשיג. את הטור של עמוס קינן קראו רבים מאוד ואף הזדהו עם רוחם הכללית של הדברים (על אף קיצוניותו של קינן). 'הטור הזה נהפך לדבר הכי נקרא באותה תקופה בארץ', תיאר איש הספרות בני ציפר לאחר פטירתו של קינן.¹³³ קינן העיד לפני בית המשפט על כך שאפילו איש המשטרה שחקר אותו ידע מי הוא: 'פראג התחיל לדבר איתי על הומור. ידע מי אני. שאלני פרטים על המדור שלי. ענית לי'.¹³⁴ גם שופטי בית המשפט העליון הכירו, כך מסתבר, את קינן ואת כתיבתו, ובפסק הדין ציינו שמדובר ב'אדם אינטלקטואלי' העוסק בדברים 'הנוגעים ברומו של עולמנו'.¹³⁵ בכוחן של אמירות אלו לחשוף את היחס החיובי שקיבלו קינן ושותפו מכל שכבות הציבור, וייתכן שהדבר הטה את הכף לטיפול הרך בפרשה שהוביל לזיכוי הנאשמים.

ההגבלות על התחבורה הפרטית בשבת לא יצאו לפועל והן שונו כמה שבועות לאחר הצעתן. דוד צבי פנקס בחר בחייו דרך פוליטית מורכבת וקשה של הימנעות מהסדרים. אין ספק כי בהצעתו לתקנות התחבורה ביקש ליישם את חזונו בדבר

132 אפרים קישון, *מעריב*, 27.6.1952.

133 בני ציפר, עורך מוסף תרבות בהארץ, בריאיון לחדשות ערוץ 2, 5.8.2009.

134 גרץ, *על דעת עצמו*, עמ' 224.

135 א"מ, ע"פ 139/52, ב-480/139.

עיצוב פרהסיה ציבורית דתית רבת־חומית במדינת ישראל. הצהרותיו באשר לתקנות לא חשפו את כוונותיו המלאות, ובכך עורר את זעמם של רבים ממתנגדיו. אנשי מפא"י עצמם לא היו נוקטים נגדו מעשה אלימות, אך כשצעיר כמו עמוס קינן, סאטיריקן נערץ, עשה זאת - הם לא מיהרו להגיב ביד קשה, ואולי לא בכדי. ייתכן שדרכו הפוליטית הייחודית של השר פנקס הובילה להיותו קרבן יחסה ההתנקשות הראשונה שבוצעה כלפי יהודים במדינת ישראל. ההתנקשות חשפה את הקושי שבהסדרת יחסי דתיים-חילונים שנמשך עוד מתקופת היישוב: כל מחנה ביקש לקבוע את אופייה היהודי של המדינה באופן שונה לחלוטין, ו'ההסדרה' לא תמיד הצליחה לכסות על הפערים העמוקים שנתרו פעורים בין המחנות הפוליטיים והדתיים.¹³⁶

קריקטורה נגד מדיניותו של פנקס. 'אני בעצם נורא מבוסס מהפצצה. לא יזיק להם. שיראו שתהיה מהפכה אם לא נוסעים בשבת' (קישון). על המשמר, 6 ביוני 1952. כל הזכויות שמורות לארכיון השומר הצעיר יד יערי

136 רבקה רינסקי, בעית השבת בישוב היהודי בארץ ובמוסדות ההנהגה הציונית והישובית בשנות ה־20 וה־30, אוניברסיטת בראילן, רמת־גן תש"מ; דן הורוביץ ומשה ליסק, מישוב למדינה: יהודי ארץ־ישראל בתקופת המנדט הבריטי כקהיליה פוליטית, עם עובד, תל אביב תשל"ח, עמ' 212; ישראל קולת, "דת, חברה ומדינה בתקופת הבית הלאומי", בתוך: שמואל אלמוג, יהודה ריינהרץ ואניטה שפירא (עורכים), ציונות ודת, מרכז זלמן שז"ר, ירושלים תשנ"ד, עמ' 149.